

*Спеціалізованій вченій раді Д 61.051.07 Державного
вищого навчального закладу Ужгородського
національного університету
(88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 26)*

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора

Жаровської Ірини Мирославівна на дисертацію

Громовчук Мирослави Володимирівни

на тему: «Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Актуальність дисертаційного дослідження.

Суспільство не стоїть на місці та постійно розвивається. Так, за свою історію воно зазнало чимало біологічних, соціальних та культурних трансформацій і модифікацій. З посиленням демократизації суспільства людині, її честі та гідності приділяється все більше уваги. Основоположні права на кожному етапі розвитку соціуму мали свої особливості та ґрунтувались на науково-технічних досягненнях та моральних установках індивідів, що були їм притаманні в конкретний часовий період.

Отже, актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що активне входження вітчизняної науки у європейський науковий простір повинно відбуватися стрімко та на засадах європейської наукової деонтології. Певні вітчизняні напрями біології та медицини є доволі конкурентоспроможними і здатними представити не лише українську науку, але й ринок відповідних послуг. Механізми етичного контролю над біомедичними дослідженнями вдосконалюються відповідно до сучасних уявлень про допустимість та обсяги досліджень людини. Жорстка вимога дотримання етичних норм при проведенні біомедичних досліджень висувається незалежно від ступеня втручання в людське єство. А захист прав людини над якими проводяться біомедичні дослідження набувають першочергового значення в суспільстві.

Демократичною правовою державою може вважатися тільки та, в якій права та свободи людини не тільки декларуються в її Конституції та законах, а й у повному обсязі реалізуються на практиці, стаючи фундаментом для розбудови в такій державі громадянського суспільства. Для формування такого суспільства в Україні важливим є належне гарантування і забезпечення усіх прав і свобод людини, і особливо соматичних прав людини, які були відокремлені в окрему категорію прав людини для реалізації і конкретизації права на здоров'я тільки у ХХ ст.

Медичне дослідження за участі людини з одного боку активно стимулює прогрес у галузі біології та медицини, а з іншого – несе в собі потенційну загрозу для піддослідного. Воно супроводжується порушенням прав піддослідного на особисту недоторканість, свободу та автономію, самостійне розпорядження життям і здоров'ям, інформацію, повагу до честі й гідності. Зазначені фактори зумовлюють необхідність детального й чіткого

регулювання процедури проведення біомедичних досліджень за участю людини в якості їх об'єкта.

Відтак можна констатувати, що тема дисертаційного дослідження М.В.Громовчук є актуальною і своєчасною, оскільки реалізація та захист біомедичних прав людини здійснюються переважно на національному рівні. Незважаючи на те що право на здоров'я належить до міжнародних стандартів прав людини, забезпечення реалізації яких здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівнях, у даний час, ні на універсальному рівні, ані на регіональному рівні не створені спеціалізовані міжнародно-правові механізми щодо захисту біомедичних прав.

Належний рівень достовірності та обґрунтованості результатів дисертаційного дослідження забезпечується використанням всього спектру наукових підходів та методів пізнання складних юридичних явищ, зокрема, таких як діалектичний метод, системний підхід, порівняльно-правовий, формально-юридичний, історико-правовий, структурно-функціональний, формально-логічний та інші методи пізнання які використовувалися на всіх етапах роботи. У процесі дисертаційного дослідження дисертантка використовувала Конституцію України, конституційні акти зарубіжних держав, законодавство та підзаконні нормативно-правові акти зарубіжних країн та України у сфері реалізації соматичних прав при проведенні біомедичних досліджень.

Цілісність дослідження забезпечується належним структуруванням матеріалу дисертації, яке є логічним і таким, що відповідає меті та задачам дисертаційного дослідження. Робота композиційно складається із вступу, п'яти розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Результатам дисертаційного дослідження М.В. Громовчук притаманний належний рівень наукової новизни. Матеріали дисертації дають підстави і наукову основу для подальшого дослідження теорії та практики реалізації, охорони та захисту соматичних прав, збільшують наукові знання щодо особливостей їх правової природи та механізму забезпечення, а також дають можливість використання позитивного досвіду як України, так і зарубіжних країн у цих питаннях.

Про актуальність дисертаційного дослідження свідчить також зв'язок її роботи із загальнонауковими програмами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, в рамках комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX-XXI ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

За своїм предметом, проблематикою обрана тема цілком відповідає тематиці досліджень за спеціальністю 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право.

Отже, виходячи з наведеного, дисертантка показала високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, вміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання, аналізувати законодавчі та інші нормативні акти, коректно полемізувати з іншими науковцями, формулювати й обґрунтовувати власну точку зору.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в дисертаційній

роботі Громовчук Мирослави Володимирівни, одним і з перших у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі наукових здобутків, законодавства України та зарубіжних країн та практики його застосування проведено системне, комплексне дослідження теоретичних основ механізму реалізації та захисту соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень та впливу на цей процес релігійного фактору.

Серед основних положень, що становлять цінність роботи, слід виокремити наступні:

- нові можливості людини, на думку вченої, що виникли в результаті науково-технічного прогресу, стають джерелом антропологічної кризи. На ґрунті цієї кризової ситуації і з'явився рух трансгуманізму. У той же час, інновації, інноваційні процеси та інноваційна діяльність вимагають ґрунтовного осмислення. Особливо це стосується інновацій, орієнтованих на рішучі зміни тіла і природи людини. У той же час, з одного боку, ми маємо інтенцію поширювати біомедичні технології для «поліпшення» людини, що також має на увазі в перспективі створення справедливої врегульованої спільноти, з іншого боку, самі ці технології стають перешкодою для цієї мети, породжуючи нові форми нерівності та несправедливості;

- аргументи щодо необхідності прийняття єдиного законодавчого акту, який би визначав механізм реалізації та захисту репродуктивних прав фізичної особи. Цим законом, стверджує дисертантка, повинно бути закріплено поняття про репродукцію та регульовано як мінімум наступні моменти: встановлено принципи та права громадян у сфері охорони репродуктивного здоров'я; закріплено умови провадження діяльності фізичних осіб та організацій з надання послуг у галузі охорони репродуктивного здоров'я; встановлено систему заходів з охорони репродуктивного здоров'я фізичних осіб (жінок, чоловіків, неповнолітніх); закріплено джерела фінансування діяльності організацій у сфері охорони репродуктивного здоров'я; встановлено заходи щодо захисту прав фізичних осіб від правопорушень у сфері охорони репродуктивного здоров'я; передбачено підстави та порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, особливості здійснення окремих правомочностей, порядок розпорядження репродуктивним матеріалом, ембріонами; збереження лікарської таємниці, проведення державної політики у репродуктивній сфері, зокрема здійснення нагляду і контролю за організаціями, які надають послуги допоміжних репродуктивних технологій, тощо.

- твердження про те, що з огляду положень які містяться в деклараціях, кодексах, заявах та резолюціях, що прямо стосуються та регулюють діяльність медичних працівників при здійсненні ними своїх повноважень (медичної практики), в жодному з цих документів не є наявним положення щодо застосування евтаназії як першочергового обов'язку лікаря. Навпаки, принципи за якими медичні працівники здійснюють свою діяльність це, зокрема «не нашкодити», «зменшити страждання», «допомогти». Проте, з аналізу тієї медичної практики, яку автор розглядає в роботі є очевидним, що застосування евтаназії базувалось не на принципах допомоги. Крім того дуже часто не дотримувались всі необхідні процедури для застосування евтаназії, а рішення лікарів були передчасними та необґрунтованими. Саме тому, ця практика призвела до того, що на сьогоднішній день кількість бажаючих на проведення

евтаназії збільшується, а медичні показники для її застосування нівелюються. Прохання на проведення евтаназії на разі надходить не тільки від осіб які є невиліковно-хворими, а й від душевнохворих чи осіб, які перебувають в стані депресії. З огляду на це, тим країнам, які бажають впровадити евтаназію на законодавчому рівні, в першу чергу необхідно звернути увагу саме на ті негативні чинники, які виникли при її тривалому застосуванні, зокрема досвід Нідерландів;

- в якості особливостей біоетичного світогляду, на думку вченої, можна виділити нагальну потребу людства осмислити та бути готовим на практиці до прийняття рішень, що пов'язані з проблемою виживання людства. Філософські й релігійнонаукові аспекти біоетичного світогляду пов'язані з тим, що в сучасності й біологія, й медицина створюють дихотомію людського буття. Людина починає усвідомлювати, що за допомогою біомедичних технологій вона може маніпулювати власним життям – може давати життя (репродуктивні технології); змінювати якісні параметри (генні технології, трансплантація органів); регулювати процеси смерті (евтаназія).

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Можна виокремити ключові проблеми, які вирішує М.В. Громовчук в дисертаційному дослідженні. Вони складають значний інтерес для теорії та практики вітчизняного конституційного права, спрямовані на вирішення існуючих проблем у сфері реалізації соматичних прав під час здійснення біомедичних досліджень. Зокрема, законодавство України в даній сфері потребує ґрунтовного реформування, метою якого є забезпечення захисту прав піддослідних осіб. Слушною є позиція авторки щодо доцільності реформування законодавства в даній галузі, що повинно здійснюватися як шляхом внесення змін до «Основ законодавства України про охорону здоров'я», так і шляхом прийняття окремого нормативно-правового акту, який повною мірою охопить усі аспекти проведення медичних терапевтичних, науково-дослідних та клінічних експериментів за участю людини.

Доречним є міркування дисертантки щодо необхідності обов'язкової етичної експертизи всіх біомедичних досліджень, пов'язаних з втручанням в сферу приватних інтересів людини і її належної правової регламентації.

Наукові положення, пропозиції і висновки, сформульовані у дисертації, можуть бути використані для подальшого теоретичного дослідження в юридичній науці в сфері нормативно-правового визначення та реалізації соматичних прав взагалі та права громадян на їх захист зокрема; у процесі розробки і вдосконалення нормативно-правових актів; під час викладання навчальних дисциплін із конституційного права України, медичного права, у правовому вихованні, підвищенні рівня правової свідомості та правової культури громадян, медичних закладів та науково-медичних інститутів.

Зміст дисертаційного дослідження грамотний, стиль викладення матеріалу науковий та відповідає вимогам, які ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. У цілому робота є завершеним науковим дослідженням. В ній послідовно викладено наукові положення, які обґрунтовують висновки та пропозиції авторки.

Структурно дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел і додатків. Аналіз запропонованої дисертанткою структури дослідження (визначення й співвідношення змісту, вступу, розділів та їх підрозділів, висновків) дозволяє відмітити її внутрішню єдність та спрямованість на логічне і послідовне розкриття обраної для дослідження проблематики на теоретичному, нормативному та правозастосовному рівнях.

Перший розділ дисертації «Концептуально-правові та теоретико-методологічні засади реалізації соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень» складається з двох підрозділів в яких викладено методологічні аспекти дослідження та проаналізовано джерельну базу, розглянуто теоретико-правові аспекти соматичних прав людини та розуміння сучасної доктрини цих прав.

У другому розділі «Теоретико-правові засади розвитку прав людини в умовах нової парадигми конституціоналізму», що складається з двох підрозділів, досліджено поняття, ознаки та особливості конституційних принципів прав людини, як основи правового регулювання реалізації соматичних прав під час проведення біомедичних досліджень. Також розглянуто специфіку класифікації прав і свобод людини і громадянина в умовах швидкого розвитку науки та техніки.

Прогресивною є ідея дисертантки стосовно того, що беручи до уваги проведений комплексний аналіз принципу гуманізму в процесі ускладнення та розвитку суспільних відносин, в цілому та в процесі проведення біомедичних досліджень, представляється можливим сформулювати таке його визначення: гуманізм під час реалізації соматичних прав людини при проведенні біомедичних досліджень – це ставлення до людини, її життя та здоров'я як найвищої соціальної, самодостатньої та самоусвідомлюючої цінності під час проведення біомедичних досліджень.

Третій розділ «Соматичні права людини серед інших прав людини» складається з трьох підрозділів та розкриває особливості правової природи соматичних прав людини, авторка вивчає специфіку класифікації соматичних прав людини, а також аналізує механізм закріплення соматичних прав в нормативно-правових актах.

М.В. Громовчук слушно зауважує, що виникнення та подальший розвиток нового покоління прав людини – соматичних прав – є фактом об'єктивним і невідворотнім. В той же час, вчена вірно стверджує, що, власне, інститут розвитку таких прав, механізм правового регулювання закріплення та розвитку цих прав в Україні, на жаль, є проблемним. На сьогодні існує лише невелика кількість нормативно-правових актів, що безпосередньо розкривають зміст реалізації та захисту окремих соматичних прав людини (по-суті, їх одиниці). Можливими причинами цього, на погляд дисертантки, можуть бути наступні: особливість змісту та обсягу самих прав, що входять до категорії «соматичні»; на сьогоднішній день, значна кількість населення нашої країни вкрай негативно ставиться до можливості наявності такої категорії прав у людини (принаймні окремих із них); слабка нормативно-правова база регулювання соматичних прав призводить до виникнення проблем у процесі їх практичної реалізації. Отже, правильно відмічає вчена, інститут соматичних прав в Україні вимагатиме і в подальшому його ґрунтовного аналізу та вивчення, що, в кінцевому

рахунку призведе до якісного покращення змісту та обсягу нормативно-правового масиву.

У четвертому розділі «Біомедичне дослідження та реалізація соматичних прав людини», що складається з двох підрозділів, визначаються поняття та особливості біомедичного дослідження за участю людини, як специфічного об'єкту конституційно-правового регулювання, а також розглянуто механізм реалізації окремих категорій соматичних прав людини в контексті сучасних засад біоетики.

Слушною представляється думка авторки, що кожне біомедичне дослідження у сфері соматичних прав людини, яке проводиться із залученням як об'єкту людини, повинно базуватися на таких основоположних засадах: 1) дотримання прав і законних інтересів об'єкта дослідження; 2) суспільно-корисна мета; 3) добровільна інформована згода піддослідного на проведення експерименту; 4) наукова обґрунтованість дослідження; 5) достатність клінічної (лабораторної) бази; 6) кваліфікація лікарів-дослідників; 7) пріоритет інтересів учасника експерименту над метою роботи (мінімізація ризику); 8) висновок етичного комітету; 9) адекватна компенсація учасникам медичного експерименту; 10) збереження лікарської таємниці у всіх випадках.

Правильним видається підхід авторки про те, що сучасний розвиток біотехнологій викликав ряд серйозних загроз для можливості реалізації права людини на життя. Сучасне розуміння змісту права на життя стосується цілого ряду біоетичних аспектів, пов'язаних, в першу чергу, з розвитком науково-технічного прогресу як в біології, так і в медицині. Зміст права людини на життя суттєво розширюється, що призводить до нової його концепції, уже не лише як основоположного права людини, а й як комплексу прав, які стосуються життя людини з врахуванням засад біоетики. Отже, необхідність зіставлення мети і засобів у біологічних та медичних маніпуляціях з людським життям, врахування їх етичного та морального аспекту є вкрай важливим для подальшого розвитку всього правового масиву щодо питань біомедицини.

Розділ п'ятий «Вплив релігії на механізм реалізації соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень», що складається з двох підрозділів, присвячений визначенню ступеню впливу релігії на формування сучасної концепції прав людини, а також дослідженню механізму кореляції релігійних норм та реалізації соматичних прав під час проведення біомедичних досліджень.

Авторкою вірно відзначено, релігія та право пов'язані між собою взаємовпливом їх елементів (релігійної ідеології і правосвідомості, релігійних (церковних) і світських судів, релігійних та правових норм); одновекторна спрямованість однорідних елементів обох систем на інші соціальні системи і суспільне життя (наприклад, релігії й права на морально-етичні уявлення), взаємне регулювання юридичними і релігійними нормами суспільних відносин; безпосередній взаємовплив неоднорідних елементів релігійної і правової систем (регулювання юридичними нормами релігійної поведінки і відносин, внутрішньо конфесійної діяльності і т. ін.), чи опосередковане (вплив релігійної ідеології на формування правових норм через правосвідомість унаслідок сприйняття правосвідомістю релігійних уявлень та ідей); взаємодія галузей права з різними сферами релігії (регулювання релігійними і правовими нормами різних

сторін церковно-державних відносин, майнових та інших прав конфесійних організацій і культових служителів, узаконення культових церемоній в різних сферах державного життя - коронація, релігійна присяга при входженні на державні посади, релігійна клятва в суді тощо).

Водночас при загальній схвальній оцінці дисертаційного дослідження вважаємо за необхідне висловити певні критичні зауваження щодо окремих положень роботи, які загалом мають дискусійний характер і не заперечують позитивної оцінки дисертаційної роботи М.В. Громовчук.

1. Фактично при розгляді питання про конституційність норм регулювання соматичних прав людини, в сучасній правовій доктрині мова здебільшого зводиться до самого тексту конституції і його тлумачення. Правові акти, що не володіють конституційно-правовим змістом, можуть розглядатися тільки в контексті реалізації відповідних конституційних положень. В той же час, як ми бачимо з тексту дисертаційного дослідження, авторкою не наводяться пропозиції щодо зміни тих чи інших норм чинної Конституції України в контексті формування прав четвертого покоління.

2. Біоетика виникає внаслідок необхідності переосмислення моральних колізій, труднощів, які виникають в даний час. Біологічний прогрес породжує проблеми, вирішенням яких займаються окремі наукові напрямки, які обов'язково враховують і моральний ракурс цих питань. У той же час питання моралі розглядаються і в релігійних системах. Саме тому, виходячи з тематики рецензованого дослідження та викладу основного матеріалу роботи не зрозумілим є підхід авторки щодо того, в якому сенсі сьогодні можна говорити про співвідношення християнської релігії і біоетики?

3. На наш погляд, проблема евтаназії є однією з найактуальніших проблем, що постали перед людством в ХХІ столітті. Незважаючи на жваві дискусії медиків, мікробіологів, юристів та ін. воно ще залишиться невирішеним тривалий час. Питання легалізації евтаназії це, безперечно, питання суспільного характеру. В Україні був поданий навіть Проект Закону «Про забезпечення права людини на гідну смерть», в якому був запропонований механізм щодо можливості легалізації евтаназії та асистованого самогубства. Отже, в роботі варто було проаналізувати вказаний Проект Закону, та по можливості, висловити своє ставлення до існування процедури евтаназії в нашій державі.

4. Дисертантці доцільно було б звернути увагу на досвід інших країн не тільки щодо нормативно-правового закріплення, але й судового захисту охорони права щодо здійснюваних біомедичних експериментів.

5. При аналізі історичних етапів медичних досліджень на людях авторці слід було б приділити увагу не тільки його нормативно-правовому закріпленню на тому чи іншому етапі державотворення в Україні, але й дослідити особливості забезпечення цього права на кожному історичному періоді.

У цілому ці та інші зауваження не впливають на позитивну оцінку проведеного дисертаційного дослідження і не перешкоджають визнати її завершеною науковою роботою. Положення та висновки дисертації є новими та науково обґрунтованими, у

сукупності є значним внеском у вітчизняну науку конституційного права. Про це свідчить й творчий і самостійний характер роботи, якій притаманна наукова новизна.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором.

Положення, які містяться в дисертації, повно і всебічно викладені в 33 опублікованих працях, зокрема 1 індивідуальній монографії, 2 колективних монографіях, 25 наукових статтях; 15 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях. В авторефераті дисертації відображено основні положення здійсненого дослідження. Вони ідентичні із дисертаційним змістом.

Це дає підстави зробити загальний висновок, що дисертаційна робота «Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект» відповідає вимогам, які визначені пунктами Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її авторка Громовчук Мирослава Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

Професор кафедри теорії та філософії права,

конституційного та міжнародного права

Навально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»,

доктор юридичних наук, професор

I.M. Жаровська

Підпис Жаровської І.М. засвідчую

Вчений секретар

Національного університету «Львівська політехніка»

к.т.н., доцент



Р.Б. Брилинський